

УДК: 330:34

СУЧАСНА ЕКОНОМІКА ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

Мазур А.Г. д.е.н., професор
Вінницький національний аграрний університет

Розглядаються питання трансформації національної економіки у перехідний її період розвитку. Аналізуються процеси адаптації сучасної економіки до зміни умов господарювання. Пропонуються підходи до обґрунтування регіональної перспективи в умовах трансформаційних змін.

Ключові слова: економіка, перехідний період, трансформація, економічна система, теорії, концепції, фактори.

Постановка проблеми. Формування ринкових відносин в Україні відбувається в умовах зростання ролі регіоналізації та глобалізації суспільних процесів. У цьому контексті пошук альтернативних моделей розвитку, заснованих на засадах сучасної економічної теорії, вимагає перегляду існуючих стереотипів і концепцій на предмет їх трансформацій і прилаштування до нових економічних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що питанням розвитку трансформаційних процесів в сучасних економічних системах і в суспільстві загалом присвячені численні праці відомих вітчизняних науковців, зокрема В.М. Гейця, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, Л.Г. Чернюк, М.Г. Чумаченка, А.А. Чухно та інших. В них так чи інакше ставляться питання щодо перегляду встановлених стереотипів розвитку економічних систем як в Україні, так і у світовому вимірі. Ці питання поставлені в основу і даного дослідження.

Метою публікації є обґрунтування тенденцій розвитку економічних відносин в Україні на фоні дії законів регіоналізації і глобалізації суспільних процесів; визначення сутності взаємодії між державою і регіонами в нових реаліях розвитку та окреслення регіональної перспективи при здійсненні системних трансформаційних змін.

Виклад основного матеріалу. Проблеми сучасної економіки, специфіка її суперечностей та особливостей досить широко висвітлено в сучасній науковій літературі. Ряд вчених вважає, що характеристика сучасного періоду як переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки запозичена з управлінської науки і без критичного аналізу перенесена в економічну теорію, а тому є досить поверхневою і однобічною. Оскільки в колишньому СРСР функціонувала не суто адміністративна економіка, а економіка змішаного типу, то основний зміст так званого перехідного процесу визначається як трансформація від змішаної економіки одного типу, що діяла на директивно-

плановій основі, до змішаної економіки іншого типу, що має функціонувати на ринкових засадах [1].

При цьому визнається, що зміни в економічних відносинах під час трансформації є сподаричними, з великими витратами ресурсного потенціалу, але наближають державу до обраної моделі господарства. Адже за останні десятиріччя відбулося накопичення критичної маси ринкових перетворень як результат структурних зрушень в економіці. Наголошується також на неузгодженості та відставанні в часі адекватних інституційних перетворень в інших сферах життєдіяльності держави, тобто на відсутність послідовності синхронності на комплексності трансформацій суспільних відносин.

В той же час рівень полеміки свідчить про відсутність якісно нового методологічного інструментарію для аналізу економіки перехідного стану, незавершеність процесу формування науково-прагматичної і загально-усвідомленої трансформаційної парадигми сучасного національного розвитку, яка б органічно суміщалась з ринковою ідеологією, відповідала б регіональним інтересам і консолідувала б усі верстви суспільства.

Зокрема, оцінюючи результати економіки перехідного періоду, В. Геєць виходить з того, що за цей період вдалося:

а) усвідомити необхідність будь-яких змін за критеріями позитивного впливу на економіку, і основним у створенні інститутів ринкової економіки є власне період від державної до приватної власності;

б) здійснити розвиток ринково - конкурентного середовища;

в) змінити парадигму на роль держави у ринкових перетвореннях та взаємодію державних і ринкових інститутів;

г) досягти консенсусу про тупиковість перерозподілу власності на користь корпоративних структур, оскільки реальною є загроза утвердження „тоталітарної влади олігархії“;

д) значною мірою замінити інститути централізовано-планового регулювання господарської діяльності на ринкові, в результаті економіка адекватно реагує на грошові та макроекономічні регулятори;

ж) виявити причини стихійного характеру трансформаційної фази розвитку та інше [2].

До радикально протилежних висновків при аналізі перехідного стану економіки дійшов П. Ещенко, який, зокрема, стверджує, що в Україні вже сформований квазіринок з властивими йому диспропорціями між фінансовою і виробничою сферами, натуралізацією відносин між суб'єктами господарської діяльності, нееквівалентним обміном, відсутністю реальної інформації про ринок та його учасників, неадекватною реакцією господарства на ринкові сигнали, засиллям тіньової економіки та іншими негативними рисами. Тому, на думку вченого, в країні відсутні ознаки ринкової економіки, отже використовувати теорію, що характеризує закони функціонування ринкової економіки, абсурдно [3].

А. Чухно пропонує поглянути на нинішні трансформаційні процеси з цивілізаційних позицій. Погоджуючись в принципі з наявністю перехідного періоду, його зміст він вбачає не лише в переході до іншої системи економічних відносин, а й від індустріальної до постіндустріальної стадії суспільно-економічного розвитку. Звідси випливає неможливість подолати системну кризу в суспільстві реформуванням лише виробничих відносин. Вони мають доповнюватися глибокими інноваційно-структурними змінами економіки, оновленням продуктивних сил та формуванням технологічного способу виробництва. З цих міркувань тривалість перехідного періоду зумовлюється не лише створенням функціональних ринкових інститутів, а й подоланням технологічного відставання України [4].

Інші дослідники [5], звертаючи увагу на сутність перехідного періоду та аналізуючи реальний стан національної економіки і тенденцій щодо регіоналізації і глобального розвитку, висловлюють міркування, які не сумісні з наведеними вище (Геєць). Найбільш узагальнюючою їх тезою є заперечення перехідного періоду як такого через відсутність у структурі економіки його критеріїв, зокрема, боротьби протилежних начал між економічними відносинами, які започатковуються на вимогу переважно ринкового механізму саморегулювання процесів відтворення та складових адміністративно-командної економіки, що формується. Це дає підстави стверджувати прихильником зазначеної точки зору, що економіка України рухається не до ринку і товарного виробництва, а у протилежному напрямку. Ще більш консервативну позицію в цьому питанні відстоює Є. Азарян. Він стверджує, що в Україні відсутня площина економіки, у якій здійснюються перетворення будь-якої економічної категорії й надбання нею природного економічного сенсу. Саме тому, вважає він, модель перехідного періоду залишилась мрією економічної думки для пострадянського простору: "базовою настановою для економічного розуміння сучасності пострадянського простору є не перехідність, а застигле звужене становище планової системи господарювання колишнього СРСР, елементи якого автоматично стали спадком сучасної України" [6].

Не менш дискусійним є питання визначення меж трансформаційності. Країни Центральної та Східної Європи умовними критеріями для себе обрали прийняття до ЄС та НАТО. Таким чином, новообрані члени ЄС (Чехія, Угорщина, Словаччина, Польща, Естонія, Латвія, Литва) ніби вже успішно завершили період суспільних трансформацій. Відповідно, Болгарія та Румунія є частково успішними. На відміну від них, Хорватія, Македонія, Албанія, Сербія та Чорногорія є неуспішними і такими, де процеси трансформацій відверто затягуються [7].

За цими підходами Україна є також неуспішною державою, в якій процеси трансформацій відбуваються не виправдано повільно.

Незважаючи на суттєві розбіжності у поглядах вчених щодо сутності перехідного етапу та перспектив розвитку національної економічної системи,

можливе їх зближення. Це твердження обумовлене самою природою загострення суперечностей багатьох складових перехідного періоду: від одного стану - втручання держави в економіку, до іншого, які є не лише поштовхом до активізації наукових дискусій, а й знаходять відображення в пошуках шляхів їх розв'язання засобами економічної теорії. Разом з тим методологічною основою феномену трансформаційної парадигми економіки може слугувати припущення відомого угорського економіста Я. Корнаї. Досліджуючи поняття "системна парадигма", яке притаманне, економічній спадщині Л. Мізеса, Ф. Хаєка, Й. Шумпертера, В. Ойкена та інших дослідників, він дійшов висновку про можливість використання цього поняття в більш широкому значенні. Оскільки парадигма - це певний набір апріорних переконань, цінностей, фундаментальних установок про природу економічних законів та знання, вона допускає реальне існування альтернативних парадигм, які відіграють здебільшого конструктивнішу і прогресивнішу роль порівняно з інерційним типом мислення при дослідженні нових процесів в економіці перехідного періоду й опрацюванні за їх наслідками пропозицій, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин [9].

Дане твердження є основою для подальшого конструктивного розуміння перехідного етапу розвитку національної економіки. По мірі його завершеності альтернативні від національних трансформаційні процеси можуть отримати інші вектори та інше теоретичне обґрунтування.

Є підстави стверджувати, що на завершальному етапі перехідного періоду (наближення чи входження до ЄС і НАТО) буде спостерігатися все більший розрив між нині домінуючими економічними теоріями і альтернативними. Наголошуємо, що альтернативний підхід інший не тільки тому, що має іншу цільову характеристику, а поперед усе тому, що застосовує інший методологічний інструментарій для характеристики економічних явищ. Звідси випливає, що альтернативні погляди і вектори економічного розвитку в умовах трансформаційних змін мають більший гносеологічний потенціал для досліджень.

Зазначені вище суперечності макроекономічного рівня та послідовне їх подолання мають вирішальний вплив на зміст і особливості такого важливого напрямку трансформацій як регіоналізація суспільних процесів в загальному його руслі - демократизації суспільства. Тому в даному дослідженні зосереджено увагу насамперед на визначальній компоненті перехідного періоду - суперечностях між прагненням до самозбереження адміністративно-командної системи управління регіонами та об'єктивною потребою у формуванні принципово нових взаємовідносин між центром і регіонами.

Висловлюємо гіпотезу, що основна суперечність перехідного періоду криється в інституціональній природі суспільно-економічних перетворень, а саме: між державою-ініціатором ринкової трансформації, що використовує несумісні з логікою перетворень методи регулювання, і регіонами, які вимагають більше самостійності в своєму розвитку, оскільки відтворювальні

цикли регіональних економік вже давно вийшли за межі національних кордонів і регіони розвиваються здебільшого в наднаціональному економічному просторі. Зазначене блокує дію механізмів реалізації економічних законів і унеможливорює адаптацію регіональних економічних систем до існуючої тенденції розвитку національної економіки. Довговічність національної парадигми можна пояснити відомим із термодинаміки законом Ле Шательє, який П. Самуельсон переніс на економічні системи. У відповідності з ним (законом Самуельсона - Ле Шательє), якщо економічна система відчуває зовнішній вплив, то вона протидіє йому, намагаючись зберегти попередній стан.

В той же час, як стверджує В. Найбівач, коли властивості адаптованості вичерпані, то система прагне зберегти свої властивості і природу процесів, що відбуваються, шляхом самоорганізації [10].

Самоорганізацію слід розуміти як процес створення, відтворення та вдосконалення складних динамічних систем [11].

Стосовно регіонального рівня можна виділити декілька типів процесу самоорганізації: перший - це самозародження регіонального виробництва продукції і послуг, тобто виникнення деякої сукупності цілісних об'єктів певного рівня і форм власності як нової цілісної системи економічного відтворення на певній території; другий - наявність гомеостатичних процесів, тобто підтримка і стійкість функціонування певного досягнутого рівня організації при змінних умовах внутрішніх і зовнішніх факторах розвитку; третій - еволюція механізмів самоудосконалення і нового розвитку регіональних систем, мається на увазі тенденції інформаційного, етнічного, навчального, культурного, просторового розвитку та транснаціонального - в умовах глобалізації суспільних процесів. Спеціалісти стверджують [12], що в останні роки спостерігається, зміцнення ваги регіональних економічних об'єднань, асоціацій, орієнтованих насамперед на виробництво товарів народного споживання та побутове обслуговування. Збільшення доходів населення сприяло підвищенню його платоспроможного попиту та зростанню підприємств, орієнтованих на споживчий ринок, у першу чергу харчової і легкої промисловості та торгівлі і сфери послуг. Специфіка цих галузей полягає у їх досить чіткій прив'язці до інфраструктури окремих регіонів, тому на регіональному рівні сформувалися власні моделі виживання і розвитку, які базуються на використанні місцевого ресурсного потенціалу й економіко-географічних особливостей територій, що є проявом певного рівня самоорганізації. Сукупна дія усіх напрямків і факторів самоорганізації регіональної економіки на практиці призводить до певної самоізоляції регіонів у національній економіці та формуванні двовекторної моделі розвитку - регіоналізації і глобалізації. При цьому слід звернути увагу на внутрішній і зовнішній складовій дії ринкових механізмів самоорганізації. В одному випадку (зовнішній вплив) механізм самоорганізації має здебільшого детермінічну природу і не спричиняє в процесі пристосування кардинальних змін в структурі

економіки, в іншому - самоорганізація залежить від внутрішніх чинників, тому має стохастичну природу, тобто передбачає радикальну перебудову структурних компонентів регіональної економіки. Звідси, трансформаційні процеси в національній економіці розвиваються в залежності від зміни стану розвитку ринкового середовища, у відповідності до якого кожна економічна система вибирає певну стратегію адаптації. Стратегія національної економіки передбачає збереження і підлаштування існуючої системи до нових умов в рамках єдиної державної політики. Стратегія регіональних економічних систем спрямована на самоорганізацію, що передбачає їх саморозвиток і орієнтацію на транскордонне та міжнародне співробітництво.

Остання теза є найбільш продуктивною, оскільки спирається на дію нового напрямку досліджень – геоекономіку. Фундаментальні основи геоекономіки, як відомо; були закладені класиком європейської економічної думки Ференцом Лістом, який розробив сучасну теорію продуктивних сил. Він висловив думку про автаркію великих просторів, котрі характеризуються економічною самостійністю, і в яких внутрішні зв'язки і обмін створюють певну органічну єдність [13, с.9].

Дотримуючись цієї думки, геоекономічні процеси економічного відтворення доцільно розглядати в чотирьох площинах (рівнях): глобальний, державний, міжрегіональний рівні та власне регіональний рівень. У цьому випадку суб'єктами сучасних міжнародних економічних відносин на сьогодні виступають: держави, міждержавні регіональні об'єднання (ЄС, СНД), наднаціональні фінансово-економічні структури (СОТ, МВФ), транснаціональні корпорації (ТНК) і регіони.

Економічна взаємодія зазначених суб'єктів міжнародних відносин на практиці формує геоекономічний простір. Іншими словами, геоекономічний простір – це економічна категорія, яка характеризує системні зв'язки між суб'єктами міжнародних відносин на різних ієрархічних рівнях.

Трансформація економічних знань в геоекономічний напрям неминуче підводить нас формування нової економічної політики – геополітики. Попутно зауважимо, що сам термін “геополітика” вперше був запроваджений відомим шведським вченим Челленом у 1917 році. Звичайно в різний час у термін “геополітика” вкладався різний зміст. Проте концептуальне значення цього поняття не змінилося - “можливість та продуктивність використання просторових факторів міжнародних відносин в інтересах гарантування національної безпеки”. Як зазначає З. Бжезінський “геополітика просунулась від регіонального мислення – до глобального” [14, с.103]. Розглядаючи трансформацію економічного вчення в напрямку формування окремих галузей “геоекономіки” і “геополітики” слід наголосити, що об'єктом їх дослідження є характерно виражені суб'єкти міжнародних відносин – регіони, держави, міжрегіональні об'єднання, наднаціональні фінансово-економічні структури, транснаціональні компанії. З цих умов вплив держави як суб'єкта міжнародних відносин на характер економічних процесів у світі суттєво змінюється, оскільки

і регіони, і підприємство, і сам ринок виходять за межі національних економік і стають транснаціональними. Система “ринок - держава” фактично трансформується у систему більш широкого порядку “багато держав – один ринок”. Парадоксально, але за цих умов, як вважають відомі дослідники, роль держави повинна зміцнюватись. Зокрема, М. Долішній вважає, що держава повинна зосередитись на формуванні стратегії оборонно-наступального характеру [15]; на необхідності здійснення прихованих протекціоністських заходів з боку держави наголошує Ф. Ліст; П. Савона підкреслює необхідність зміцнення держави за рахунок розвитку самих регіонів в руслі державної економічної політики [16]. В даному випадку мова йде про консолідацію регіонів навколо держави. Остання теза є доволі слушною і доцільною, оскільки регіональна самоіндефікація і консолідація займає вагоме місце в політиці європейських держав. Як зазначає президент Асамблеї європейських регіонів Люк ван ден Бранде, регіони є головними підвалинами демократії; вони є опорою культурного різноманіття в Європі і головними партнерами в соціальному і культурному розвитку держави. На це наголошує і М. Долішній, вважаючи, що “ключовою фігурою в реалізації економічної інтеграції у світовий економічний простір в теперішній час розвитку України повинні стати регіони” [17]. Саме регіонам під силу взяти на себе відповідальність в тих галузях і сферах, де вони мають перевагу: в економіці, культурі, захисті довкілля, соціальному розвитку, плануванні, науці тощо.

Проміжні підсумки дослідження підштовхують нас до висновку про поєднання, (продовження) чи взаєморозвиток регіоналістики і геополітики, зважаючи на ідентичні суб’єкти та об’єкти та напрями дослідження. Дане твердження є доволі обережним, але заперечити той факт, що регіоналістика поступово трансформується (частково чи повністю) в геоекономіку в сучасному розумінні її сутності дуже важко. Можна лише зазначити, що одним із базисних основ геоекономіки є регіоналістика, а регіональної політики – геополітика, підкреслюючи той факт, що регіональні аспекти відтворення по значенню і масштабах є “вузкими” ніж геополітичні. Однак незаперечним є той факт, що і в одному, і в іншому випадку нове бачення розвитку економічної науки оперується на регіональну складову суспільного розвитку.

Висновки. Виконані дослідження розвитку трансформаційних процесів в економіці та економічній науці в умовах регіоналізації і глобалізації суспільних процесів відтворення дають підстави стверджувати, що:

- існуючі постсоціалістичні парадигми національного розвитку не є доповнюючи ми і незмінними;
- системна дія законів глобалізації і регіоналізації радикально змінює організацію економічного простору як в національному, так і наднаціональному рівнях, вимагаючи наукового обґрунтування цих процесів на засадах системної економічної теорії;
- просторова організація національної економіки формується згідно вимог сучасної регіоналістики і геоекономіки;

- домінуючими формами розвитку національної економіки за умов глобалізованого економічного простору стають регіональні економічні системи.

Література

1. Трансформаційні моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / [За ред. акад. НАН України В.М. Гейця]. – К.: Логос, 1999. – 320 с.
2. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [За ред. акад. НАН України В.М. Гейця]. – К.: Інститут економіки прогнозування: Фенікс, 2003. – 420 с.
3. Экономическая теория на пороге XXI века / [под ред. Ю.М. Осипова, В.Т. Пуляева]. – СПб: ТОВ ТК “Петрополис”, 1996. – 186 с.
4. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та її значення для України / А.А. Чухно. – К.: Логос, 2003. – 286 с.
5. Покритан А. Про економічний зміст сучасних відносин в Україні / А. Покрита // Економіка України. – 2000. - №10. – С. 15-21.
6. Азарян Е. Реализация потребности в рыночной экономике (Отрицания переходности украинского социума) / Е. Азарян // Бизнес– Информ. – 1999. - №15-16. – С. 6-15.
7. Хлобистов Е.В. Економічна безпека трансформаційної економіки / Відн. ред. Дорогунцов С.І. – К.: Чорнобиль-інтерінформ, 2004. – С. 31-39.
8. Корнай Я. Системная парадигма / Я. Корнай // Вопросы экономики. – 2002. - №4. – С. 24-32.
9. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України / В.І. Захарченко. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 543 с.
10. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (методологічний аспект): монографія / С.А. Єрохін. – К.: Світ знань, 2002. – 242 с.
11. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. – Ужгород: УВА, 2005. – 400 с.
12. Гладій І. ”Новий регіоналізм” і державний механізм управління ринком / І. Гладій // Економіка України. – 2004. - №3. – С. 15-24.
13. Дергачев В.А. Геополітика Украины: теоретические и прикладные основы / В.А. Дергачев. – Одесса, 2002. – 243 с.
14. Толстов С.В. Сучасні геополітичні концепції і доктрини безпеки // Глобалізація і безпека розвитку / [За ред. О.Г. Білоруса]. – К.: Геліос, 2001. – 733 с.
15. Долішній М., Козоріз М. Регіональні форми інтеграції України у світовий простір // Робітничая газета.– 2002. – 6 лютого.
16. Карло Ж., Савона П. Геоeкoнoмiкa. – Режим доступу: www.archipelag.Rn/text/165.htm.

17. Долішній М.І. Концептуальні засади розвитку регіональної політики / М.І. Долішній // Зовнішньоекономічний кур'єр. – 2000. - №7-8. – С. 5-8.

Summary

Modern economy as a factor transformation changes / Mazur A.G.

The problems of transforming the national economy in its transitional period of development. Analyzes the processes of adaptation of modern economics to change conditions of management. Approaches to the study of regional prospects in the period of transition.

Key words: economy, transition, transformation, economic system, theory, concepts, factors.

УДК: 711.3 (477.44)

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

О.О. Корнійчук, аспірант
ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААНУ

У статті розглянуто сучасні тенденції, що охопили мережу сільських поселень по всій Україні і у Вінницькій області зокрема.. Проаналізовано державні програми розвитку сільської місцевості.

Ключові слова: демографія, трудові ресурси, ринок праці.

Вступ. Аналіз динаміки процесів, що визначають рівень життя сільського населення на сучасному етапі, вказує на незадовільний стан соціального розвитку сільських територій, для яких нині характерні глибока демографічна криза, брак мотивації до праці, безробіття, відтік трудових ресурсів, занепад соціальної інфраструктури та «вимирання» населених пунктів.

Сучасні світові реалії і тенденції лише підкреслюють гостру необхідність нагального коригування ситуації, що склалася на селі, та якнайскорішого прийняття рішень у цій сфері розвитку людського потенціалу нашої держави.

Постановка проблеми. Розглянути сучасний стан справ у сільській місцевості Вінничинни. Проаналізувати різні аспекти життя селян, визначити проблемні напрямки та запропонувати шляхи розв'язання поставлених питань.

Результати досліджень. Загальновідомо, що Вінниччина – це аграрний край, крім того, область є одним із найпотужніших «агропромислових локомотивів» України. Це можна дуже легко підтвердити цифрами. У